

JULIAN FRANTA*

REWITALIZACJA OBSZARÓW POPRZEMYSŁOWYCH – DWA PRZYKŁADY – JEDNO PODEJŚCIE

REVITALIZATION OF POSTINDUSTRIAL AREAS – TWO EXAMPLES – ONE APPROACH

Streszczenie

W artykule zaprezentowano dwa projekty dotyczące problematyki rewitalizacji przestrzeni zdegradowanej. Pierwszy to kompleks nowego Muzeum Śląskiego osadzonego w nowoprojektowanej strukturze Śląskiego Parku Dziedzictwa komponowanego na obszarze terenów pokopalnianych w Katowicach. Projekt kompleksu Muzeum Śląskiego jest próbą formalnego połączenia zabytkowych zabudowań pokopalnianych – znajdujących się w rejestrze zabytków – ze współczesną tkanką obiektów Muzeum. Drugie opracowanie to rewitalizacja starego browaru w miejscowości Lubawa na Warmii. Ów przypadek dotyczy także komponowania nowej struktury w bezpośrednim styku z tkanką zabytkową – średniowieczne mury miasta oraz obiekt starego browaru. Projekt jest próbą wkomponowania nowej przestrzeni publicznej, przestrzeni handlu, rozrywki i kultury w zabytkową tkankę miejską.

Słowa kluczowe: rewitalizacja, Śląsk, przestrzeń publiczna

Abstract

This article presents two projects which bring up the problems of revitalizing a degraded space. One of them is the complex of the new Silesian Museum adjusted to the newly designed structure of the Silesian Heritage Park composed in some former mining areas in Katowice. The design of the complex of the Silesian Museum makes an attempt to connect the former mining historical buildings – included in the register of monuments – with the contemporary tissue of the Museum's objects in a formal manner. The other enterprise is the revitalization of an old brewery in the small town of Lubawa located in the region of Warmia. This case also concerns composing a new structure at the meeting point with a historical tissue – the medieval town walls and the old brewery. This design is an attempt to compose a new public space meant for commerce, entertainment and culture into a historical urban tissue.

Keywords: revitalization, Silesia, public space

* Mgr inż. arch. Julian Franta, Instytut Projektowania Urbanistycznego, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

Renowacji urbanistycznej nie można traktować jak krótkoterminowego zadania inwestycyjnego – ona wymaga perspektywicznej wizji

Sir Richard Rogers

1. Wstęp

Omawiane w niniejszym tekście przykłady projektów rewitalizacji urbanistycznych (obszarowej i punktowej) wiążą podobieństwa. Przede wszystkim jest to bliska relacja z istniejącym centrum miasta oraz jego przestrzeniami publicznymi. To także aktualny status terenów wymagających rewitalizacji – jako „straconej przestrzeni”¹.

Po stronie podstawowych różnic pomiędzy opisywanymi przykładami należy wymienić przede wszystkim skalę organizmów miejskich i zakres terytorialny rewitalizacji oraz rodzaj przemysłu i wynikające stąd cechy charakterystyczne zarówno architektoniczne, jak i urbanistyczne układu.

Wspólnym mianownikiem obu rozwiązań projektowych jest poszukiwanie nowej, innej niż już istniejąca w mieście, formuły przestrzenno-funkcjonalnej przestrzeni publicznej.

2. Przykład 1 – Kompleks pokopalniany w centrum miasta²

Obszar przewidziany do rewitalizacji (ok. 100 ha) znajduje się w obrębie Śródmieścia Katowic – stolicy 3,5 milionowej Aglomeracji Górnośląskiej – obejmującej część dzielnic Koszutka–Bogucice. Jest on położony w bezpośrednim sąsiedztwie centrum miasta³, głównej arterii komunikacyjnej Wrocław–Katowice–Warszawa, ronda oraz Hali Widowiskowo-Sportowej „Spodek” – stanowiącej współczesną architektoniczną dominantę identyfikującą centrum aglomeracji górnośląskiej.

Jego punktem węzłowym jest centralnie położony teren poprzemysłowy dawnej KWK „Katowice”, w tym zabytkowy zespół zabudowań kopalni z dawnym parkiem przykopalnianym „Park Leśny”. Kanwę kompozycji urbanistycznej obszaru i dzielnicy stanowi system przestrzeni publicznych wiążący istotne wartości widokowe i użytkowe otoczenia z wnętrzem obszaru i jego walorami. Przestrzenie te wyróżniać ma dominacja ruchu pieszego, lokalizacja usług i instytucji o unikalnym znaczeniu oraz zróżnicowany nastrój wnętrza ulic i placów wynikający z poprzemysłowego charakteru otoczenia.

Istniejący zabytkowy zespół zabudowań KWK „Katowice” stanowiący dobrze zachowany⁴ przykład dziedzictwa kulturowego płynącego z tradycji górniczych regionu został zaadaptowany w formie nienaruszającej wzajemnych relacji najbardziej wartościowych obiektów poprzemysłowych z jednoczesnym nadaniem im współczesnych funkcji – Kompleksu Muzeum Śląskiego⁵ – jako muzeum otwartego: przestrzeni znaczącej, edukacyjnej i inspirującej. Natomiast istniejący park przykopalniany o dużych walorach przyrodniczo-krajobrazowych staje się strefą plenerowych ekspozycji rzeźb i zabytkowych urządzeń przemysłowych związaną z funkcjami towarzyszącymi Muzeum Śląskiemu.

Należy w tym miejscu przypomnieć, że kopalnia „Katowice” (dawna Kopalnia „Ferdynand”) jest jednym z najstarszych (1823) zakładów przemysłowych miasta. Historyczna, monumentalna zabudowa kopalni, która dotrwała bez większych do naszych czasów, ukształtowała się pod koniec XIX i na początku XX wieku. Wybudowano ją z zastosowaniem historycznych, modnych w architekturze przemysłowej wzorów. Kubatury poszczególnych obiektów wynikają z ich potrzeb funkcjonalnych. Nad szybami postawiono stalowe wieże wyciągowe (Bartosz, Warszawa, Gwarek), powstała maszynownia przy szybie Bartosz, siłownia energetyczna (elektrownia), wieża ciśnień (wieża wodna), budynki nadszymbia. Przy szybach stanęły wielokubaturowe budynki łaźni oraz kuźnia, stolarnia i inne. Do Kopalni prowadziła bocznicą kolejowa, powstał rozległy plac drzewny w sąsiedztwie zbudowano budynki mieszkalne i park. Część tego kompleksu ze względu na unikatowe wartości historyczne została wpisana (wraz z wyposażeniem w postaci czynnej maszyny parowej) – do rejestru zabytków⁶.

Biorąc pod uwagę fakt, iż specyfika Górnośląska polega na tym, że na ten kilkumilionowy zespół urbanistyczny składa się kilkanaście miast – każde ze swoją historią, specyfiką, zabytkami i sztuką – zaproponowano model współczesnego Muzeum Śląskiego jako muzeum otwartego. Poza zbiorami zgromadzonymi w obecnym starym obiekcie przystosowanym dla potrzeb muzealnych – Górny Śląsk posiada ogromną liczbę zbiorów rozproszonych w różnych ośrodkach 3,5 milionowej aglomeracji i poza nią oraz w poprzemysłowych obiektach, innych zespołach muzealnych i skansenach. Istotą nowego Muzeum Śląskiego miałaby być jego otwartość na te zbiory i dorobek wszystkich miast. Idea tak pojmowanego muzeum to wszechstronne możliwości uczestnictwa mieszkańców i przybyszów w sze-

roko rozumianej kulturze i sztuce Górnego Śląska: w jego historycznej tradycji, w uznanym dorobku kulturowym i we współczesnych poszukiwaniach.

Zamysł ten stał się pretekstem do rozwiązań funkcjonalnych w obrębie samego obiektu głównego (elektrowni), gdzie zaproponowano ulokowanie tzw. sali z koszami⁷, z których po wejściu do muzeum można wybrać specyficzną drogę ukierunkowanego zwiedzania tematycznego wybranych eksponatów, obiektów w muzeum i poza nim w innych obiektach i miastach, np. „Śląskie Madonny”, „Śląsk wg Kutza”, „szlak architektury drewnianej Śląska”, „szlak architektury i krajobrazu przemysłowego” i inne.

Podążając tym wyznaczonym szlakiem można zobaczyć zbiory na ten temat i obiekty zgromadzo-

ne w Kompleksie Muzeum oraz poza nim w innych ośrodkach wg szczegółowego opisu zawartego w przygotowanym scenariuszu muzealnym. To również stanowi pomysł na uaktywnienie turystyczne innych miast Górnego Śląska.

Ze względu na wieloobiektość założenia Kompleksu Muzeum Śląskiego, specyfikę lokalizacji i zastanych wartości architektonicznych rozproszonych obiektów zabytkowych zespołu kopalnianego oraz potrzebę stworzenia odpowiedniego symbolu i ekspozycji miejsca odpowiadającego randze Muzeum zdecydowano o wykreowaniu środkami urbanistycznymi takiej kompozycji przestrzeni, która realizując niezbędny nowy program muzealny – nie pozwoli na unicestwienie piękna i oryginalności starych poprze-

II. 1. „Śląski Park Dziedzictwa...” – projekt dyplomowy – patrz przypis

III. 1. „The Silesian Heritage Park...” – diploma design – see footnote

mysłowych obiektów; przeciwnie – wydobędzie i podkreśli ich niepowtarzalne walory – nie tylko architektoniczne, ale i układu urbanistycznego wynikającego ze specyfiki technologii naziemnej części kopalni. Całe założenie kompozycji urbanistyczno-architektonicznej podporządkowano tej idei. Podjęcie decyzji o likwidacji obiektów najmniej wartościowych i w złym stanie technicznym – pozwoliło na podkreślenie nowymi proponowanymi obiektami Centrum Scenografii Polskiej oraz Muzeum Archidiecezjalnego⁸ strefy wejściowej nakierowanej na elewację głównego budynku stanowiącego jądro kompozycji Kompleksu, czyli elektrownia z budynkami: nadszybowym i maszyny wyciągowej „Bartosz” – forma mocna. „W każdej sytuacji przestrzennej, w której występuje forma mocna, jej oddziaływanie jest identyczne: skupia ona na sobie uwagę obserwatora, odwracając ją od pozostałych elementów współtworzących przestrzeń, redukując je do roli tła. Umiejętne stosowanie form mocnych w istniejących i nowo tworzonych strukturach urbanistycznych może ułatwić kształtowanie czytelnych przestrzeni i wyrazistych obszarów miasta, cechujących się pożądaną różnorodnością architektoniczną miejskiej tkanki, wnoszącą istotne nowe wartości kulturowe i artystyczne i podnoszącą poziom estetyki i jakość przeżyć emocjonalnych związanych z percepcją”⁹.

Główne wejścia do Kompleksu Muzeum nakierowane są na elementy charakterystyczne – znaki: wieża wyciągowa szybu „Warszawa” stanowiąca zamknięcie widokowe ciągu przestrzeni publicznych od strony Spodka, wieża wodna zaadaptowana na potrzeby kaplicy oraz elewacja wejściowa elektrowni. To ostatnie podkreślono przerwą w zabudowie nowego zespołu obiektów CSP i Muzeum Archidiecezjalnego otaczającego łagodnym łukiem zespół najcenniejszych historycznych zabudowań kopalnianych – tworząc szerokie przedpole interaktywnej przestrzeni publicznej dla ewentualnych widowisk i wystaw plenerowych. Dopełnia ją charakterystyczny budynek starej łaźni przeznaczony dla potrzeb eksperymentalnego Teatru „KOREZ”, a dwa inne zabytkowe objekty (stolarnia, magazyn odzieży) na potrzeby wystawiennicze sztuki nieprofesjonalnej i działu techniki. Od strony alei Roździeńskiego (DTŚ) zespół muzealny zamykają „ażurowe” pawilony nowo projektowanej siedziby Akademii Sztuk Pięknych, dające wgląd w poszczególne sekwencjach na zabytkowe objekty wewnątrz.

Wszystkie podstawowe objekty muzealne powiązane są podziemną galerią (wiązącą poszczególne halle wejściowe) – chodnikiem kopalnianym z ekspozycją działu przemysłowego związanego z górnictwem. Całość uzupełnia zespół zabytko-

wych obiektów mieszkalnych, które docelowo powinny być elementem kompleksu muzealnego (kluby muzyczne i plastyczne, kluby studenckie, sklepy z pamiątkami itp.). Powiązania Kompleksu z parkiem przykopalnianym (gdzie zlokalizowano w pełni przeszklone pawilony wystawowe i ekspozycje plenerowe) zapewnia przejście kładką na poziomie terenu nad sąsiadującą z kompleksem od strony wschodniej ulicą Nowograniczną.

Wolno stojące zabytkowe objekty i nowo projektowane budynki wymagały wyraźnego związania formalnego. Stare poprzemysłowe objekty mają swój charakterystyczny, XIX-wieczny, bogaty detal architektoniczny i zyskały podkreślenie przez kontrast nowych obiektów: gładkie ściany osłonowe, zielone szkło i czarny granit przy zdyscyplinowanym kształtowaniu bryły. Zastosowana kolorystyka obiektów nowej architektury (czerń i zieleń) stanowi symbol górnictwa, a ceglana architektura budynków adaptowanych – ciągłość tradycji Górnego Śląska.

2. Przykład 2 – Browar w historycznym miasteczku¹⁰

Lokalizacja Lubawy w obrębie Parku Krajozobrazowego Góry Dylewskiej na szlaku ważnego ciągu komunikacji drogowej, przy drodze krajowej Olsztyn–Toruń, w pobliżu Hławy i Ostródy, a także historycznie upamiętnionego Grunwaldu, oferuje szczególnie atrakcyjne warunki życia dla mieszkańców oraz rozwoju turystyki i związanych z tym usług handlu, gastronomii, hotelarstwa i rozrywki.

Lubawa jest miejscowością o zdefiniowanym zabytkowym czytelnym układzie urbanistycznym miasta z dobrze zachowanym średniowiecznym układem sieci ulicznej i resztkami dawnych fortyfikacji miejskich zachowanych w wielu częściach starego miasta.

Obszarem ingerencji projektowej był teren zabudowany obiektami przemysłowymi¹¹, w tym zabytkowym kompleksem starego browaru.

Istniejące zabytkowe fortyfikacje miejskie w granicach opracowania stanowią część zachodniej ściany zabytkowych obiektów starego browaru i były objęte ścisłą ochroną konserwatorską¹².

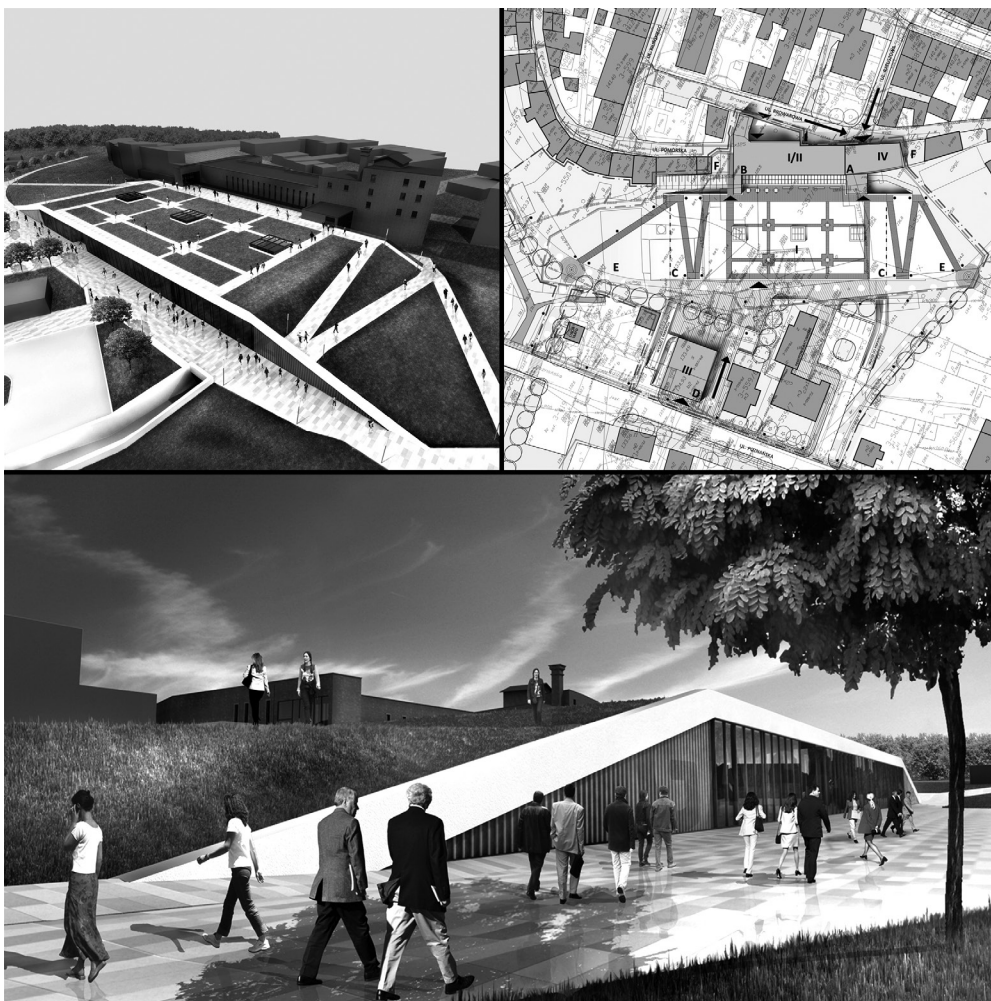
Istniejące zabytkowe objekty starego browaru są w złym stanie technicznym i wymagają podjęcia kompleksowych działań konserwatorskich oraz technicznych w celu ich rewaloryzacji i przystosowania do współczesnych wymagań funkcjonalnych i technicznych. Lokalizację cechuje bezpośrednie sąsiedztwo z centrum miasta, które charakteryzuje się zwartą

zabudową układu urbanistycznego od strony Rynku.

Z tych uwarunkowań oraz proponowanych przez Inwestora zamierzeń dostosowanych do potrzeb ekonomicznych, społecznych i gospodarczych wynikają ideowe przesłanki decyzyjne koncepcji. Poznanowanie dla historycznego zabytkowego układu urbanistycznego wymagało ograniczenia do niezbędnego minimum stopnia ingerencji w ten układ. Stąd w projekcie preferencje dla nowej architektury nieagresywnej dla otoczenia i honorowania historycznych założeń urbanistycznych poprzez wydobycie najatrakcyjniejszych elementów zachowanych obiektów starego browaru.

Dla nowego obiektu galerii zaproponowano formę neutralną – niską, horyzontalną, 1-kondygnacyjną zabudowę przekrytą na całej powierzchni zielonym dachem, trawiastym z roślinnością płożącą stanowiącym przedłużenie zieleni parkowej fosy, z miejscami rekreacji dla użytkowników projektowanego Centrum Stary Browar. Nowy obiekt odsunięto od zabytkowego średniowiecznego muru, tworząc wzdłuż przekrytą przeszkloną galerię wystawową.

Ze względu na uwarunkowania wynikające z ustaleń obowiązującego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, zastanych wartości historycznych układu urbanistycznego i zabytko-

II. 2. „Stary Browar w Lubawie” – projekt koncepcyjny – patrz przypis

III. 2. „The Old Brewery in Lubawa” – conceptual design – see footnote

wych obiektów oraz innych uwarunkowań środowiskowych, w tym również wielkości oczekiwanego programu inwestycyjnego pozwalającego zbilansować ekonomicznie przedsięwzięcie, szczególną uwagę poświęcono sposobowi kształtowania kompozycyjnego całego zespołu i zaproponowano określone rozwiązania przestrzenne.

W zakresie adaptacji obiektów zabytkowych starego browaru i murów obronnych zastosowano się do zaleceń konserwatorskich a równocześnie w maksymalnym stopniu umożliwiono realizację wymogów programu funkcjonalnego. W zakresie realizacji nowego obiektu galerii handlowej w obszarze fosy wykorzystano ukształtowanie terenu dla sposobu kształtowania sylwety galerii. Obiekt zagłębiono i wprowadzono na całej powierzchni dach, zielony dziedziniec, nadając równocześnie oszczędny wyraz architektoniczny jedynej widocznej elewacji od strony zachodniej. W zakresie realizacji nowego obiektu na zabytkowych piwnicach starego browaru zaproponowano obiekt nawiązujący zarówno gabarytem, jak i zastosowanym materiałem elewacyjnym (cegła) do istniejącej zabudowy i obiektu starego browaru – przy czytelnym operowaniu współczesną formą i detalem architektonicznym.

W kompozycji całości kompleksu dążono do podkreślenia istotnych związków urbanistycznych i architektonicznych z otoczeniem. Główne wejścia na osiach kompozycyjnych fary i ulicy Browarowej. Odsunięcia kubatury galerii od murów obronnych pozwala na ich wyeksponowanie i iluminację a realizacja zielonego dziedzińca na dachu galerii handlowej na wykształcenie atrakcyjnych przestrzeni wejściowych.

W ten sposób mogłaby powstać w Lubawie nowa jakość przestrzeni publicznej wykorzystującej zespół przemysłowy browaru oraz cechy i elementy historycznego układu urbanistycznego miasta.

Te dwa opracowania projektowe, pomimo oczywistych różnic wynikających z przesłanek lokalizacyjnych, wielkości a także charakteru miast posiadają wiele pozytywnych wspólnych cech. Są przykładami, rozważnego wprowadzania nowo projektowanej tkanki urbanistycznej w bardzo specyficzną lokalizację, szanując jej uwarunkowania historyczne oraz zastaną zabytkową strukturę.

Przypisy

- ¹ Określenie za: Trancik R. *Finding lost space, theories of urban design*, Van Nostrand Reinhold, New York 1986.
- ² Franta J., *Śląski Park Dziedzictwa. Idea przestrzenno-funkcyjna rewitalizacji terenów przemysłowych KWK Katowice*,

Projekt dyplomowy wykonany na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej pod opieką promotorską prof. dr hab. inż. arch. Wacława Serugi, Kraków 2005.

- ³ Południowe sąsiedztwo obszaru to tereny wysokozurbanizowane śródmiejskiej zabudowy mieszkaniowo-usługowej Katowic (osiedle Roździeńskiego), obiekty Uniwersytetu Śląskiego, Akademii Ekonomicznej, Politechniki Śląskiej, urzędów i instytucji samorządowych oraz wojewódzkich, banków, hoteli, sądu, Muzeum Śląskiego (obecna siedziba), obiektów sakralnych oraz zabytkowej XIX-wiecznej zabudowy mieszkaniowej centrum w rejonie Rynku i Dworca PKP. Od zachodu, północy i wschodu projektowany teren otaczają współczesne zespoły mieszkaniowo-usługowe wysokiej intensywności zabudowy.
- ⁴ Stan na rok 2005. Obecnie te zabytkowe budynki są w zdecydowanie złym stanie technicznym.
- ⁵ W Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego dla terenu po kopalni KWK Katowice obszar, na którym znajduje się zabytkowy zespół budynków, został przeznaczony pod lokalizację Kompleksu Muzeum Śląskiego – procedura planu została zawieszona w 2004 roku. W 2005 r. został rozstrzygnięty konkurs na projekt Muzeum Śląskiego w tej samej lokalizacji.
- ⁶ Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków, Rejestr zabytków dla gminy Katowice. Nr rejestru zabytków A/16/99 25.05.1999.
- ⁷ Analogia do koszy odzieżowych podwieszanych pod sufitem w szatniach górniczych.
- ⁸ Ze względu na specyfikę zbiorów muzealnych obecnego muzeum zawierających bogate zbiory w zakresie scenografii niemające odpowiednika w muzealnictwie polskim oraz odrębne zbiory Muzeum Archidiecezjalnego – oba te zespoły ulokowano w nowych obiektach.
- ⁹ Gyurkovich J., *Znaczenie form charakterystycznych dla kształtowania i percepcji przestrzeni*, Monografia 258, Wydawnictwo PK, Kraków 1999.
- ¹⁰ Projekt koncepcyjny rewitalizacji starego browaru w historycznej części miasta Lubawa. Autorzy: mgr inż. arch. Ewa Franta, mgr inż. arch. Julian Franta, Biuro Studiów i Projektów „Franta & Franta” sp. z o.o. Katowice 2010.
- ¹¹ Zakład Przetwórstwa Owoców i Warzyw „Lubawa”, Inwestor projektowanego zamierzenia rewitalizacyjnego.
- ¹² Przez wpisanie do rejestru zabytków nieruchomości województwa warmińsko-mazurskiego Starego Miasta Lubawy.

Literatura

- [1] Trancik R., *Finding lost space, theories of urban design*, Van Nostrand Reinhold, New York 1986.
- [2] Gyurkovich J., *Znaczenie form charakterystycznych dla kształtowania i percepcji przestrzeni*, Monografia 258, Wydawnictwo PK, Kraków 1999.